

KEES FLOOR^a

Biltse drank tegen hondsdolheid

Het ten oosten van de stad Utrecht gelegen dorp De Bilt geniet tegenwoordig vooral naamsbekendheid dankzij het weerkundig instituut KNMI, dat er in 1897 naartoe verhuisde. Verder is het Rijksinstituut voor Volksgezondheid RIV (thans RIVM) sinds 1953 eveneens in de gemeente gevestigd. Zonder de grenswijzigingen van de jaren zeventig van de vorige eeuw zou de faculteit Diergeneeskunde eveneens binnen de Biltse gemeentegrenzen zijn gelegen. Ook voor de genoemde instituten waren opgericht, genoot De Bilt echter al wijde naamsbekendheid. In de achttiende eeuw werd er namelijk volgens een geheim recept een drankje tegen hondsdolheid bereid, dat tot ver buiten de regio werd toegepast en tot voorbij het midden van de negentiende eeuw werd aangeduid als de Biltse drank tegen dollehondsbeet.

Hondsdolheid

Hondsdolheid kwam in de tijd waarin het Biltse geneesmiddel zijn bloeiperiode doormaakte, geregeld voor. In oude geschriften wordt er dan ook meermalen melding van gemaakt. Zo besteedt het medisch handboek van Stephanus Blankaart uit 1696 al uitvoerig aandacht aan de ziekte 'Water-vrees oft dolle Hond-beet (Rabies hydrophobica)', de bijbehorende verschijnselen en de mogelijkheden tot genezing.¹ In het Amsterdamse dagboek Notitie van het merkwaardigste meyn bekend beschrijft Jacob Bicker-Raye vier gevallen uit 1750, 1751, 1765 en 1771.² (kader 1) Het laatste geval bevat een directe verwijzing naar het Biltse drankje, dat kennelijk algemeen bekend werd verondersteld.

Hondsdolheid kwam ook elders in Nederland voor. Gedeputeerde Staten van Friesland kondigden al in januari 1714 maatregelen af tegen loslopende honden en bedelaars met honden.³ Er werd onder meer geadviseerd kadavers van besmette dieren te verbranden, evenals het stro waarin mens of dier had geslapen. Ook werd gelast honden aan de ketting te leggen; loslopende honden werden onverbiddelijk doodgeslagen of doodgeschoten.

In 1762 meldden doktoren aan de Utrechtse Vroedschap dat enkele stadgenoten aan hondsdolheid waren overleden, ondanks het gebruik van 'de berugte Biltsche drank'.⁴ Een geval uit 1801 van dollehondsbeet op de 'thuismarkt' van de Biltse remedie werd beschreven in de Biltsche Gerechtsnotulen.⁵ (kader 2) Ook daarbij mocht het geneesmiddel helaas niet baten. In 1797 werd in Amsterdam een hondenbelasting ingevoerd, onder meer om hondsdolheid zo veel mogelijk te voorkomen, maar ook omdat 'door de stadsapotheek in de 3 laatste jaren een zo groot getal Biltsche dranken tegen de dollehondsbeet waren afgeleverd dat zij hierdoor te zwaar belast dreigde te worden'.⁶ Deze voorbeelden laten enerzijds zien dat hondsdolheid op grote schaal een probleem vormde en anderzijds dat kruidendrankjes, en dan vooral de Biltsche remedie, als dé oplossing daarvoor werden gepresenteerd en gebruikt.

Recept

De oudst bekende vermelding van de Biltse remedie is van 1723.⁷ Volgens een receptenboek uit dat jaar bestond het drankje uit een handvol van elk van de volgende 9 kruiden: fleriaan, magistrantie of wegenkruis, wijntruf, salie, abrodium, eysop, betonica, cardiac en blad van wypedoorn. 'Dit alles gekookt, de helft in schoon water en de helft azijn of Edik tot op een ordinaire wijnbottelje vol, voor een mensch. De afgekookte kruiden gebruykt men voor een beest. Voor eenen mensch deze drank 9 dagen, alle morgen nugteren een wijnkelk vol van te gebruyken. Indien er gebeeten wonden zijn, moeten dezelve alle dagen, neegen dagen lang, met bast of spaantjes van eekenhout opengekrappt worden, totdat er bloet uit komt en met de bovenstaande drank ook gewasschen worden. De geneezing noch herstelling heeft nooyt gemist al heeft den Lijder de watervrees op het Lijf, mits men in 24 uren daar maar bij is. Dit is hetzelfde recept dat men te Utrecht aan de Bildt en in Gelderland op het dorp Heerden bij chirurgijn dr. Proper gereed maakt en voor onfeilbaar verkoopt en gebruykt. Kost in Gelderland f 1,5 de bottelje'.

Het Biltse drankje is slechts een van de vele als geneeskrachtig bestempelde drankjes die in ons land bij hondsdolheid werden aangewend. Damsté noemt er een aantal.⁸ Ook de Leeuwarder Courant van 15 maart 1766, de eerste editie van de oudste krant van Nederland, bevatte een recept van een middel voor 'mensen die van dulle honden, of andere beesten gebeten of gequetst zyn' en aanwijzingen voor het gebruik daarvan.⁹ De drankjes moesten concurreren met andere methoden die in die tijd in gebruik waren. In de 17e en 18e eeuw was bijvoorbeeld onderdompeling in zee een geijkte methode; ze werkte alleen als het slachtoffer niet wist wat er zou gaan gebeuren. De strijd tussen de Biltse remedie en de onderdompeling in zeewater werd uiteindelijk in het voordeel van het kruidendrankje beslist. Zo lezen we in een tijdschriftartikel uit 1856 over iemand die een dollehondsbeet had gehad in 1775 en vervolgens volgens een van de gebruiken uit die tijd ter genezing was ondergedompeld in zee, het volgende:

'Waarom het middel van de zeebaden thans minder gevolgd wordt, ligt misschien wel daarin, dat, gelijk in zoo vele andere zaken, het oude door het nieuwe verdrongen wordt; althans die wat op jaren gekomen is en nu en dan uit de apotheek heeft moeten proeven, zal het kunnen bevestigen dat hem in onderscheidene gewone ziektegevallen nu geheel andere middelen worden toegediend dan vroeger. De invoering van den wijdvermaarden Biltschen drank, sedert lang met zulk een gunstigen uitslag gebruikt, heeft het zeebad, dat toch in het oog van velen altijd een geweldig middel is, op den achtergrond geplaatst, zoodat het thans meer tot de geschiedenis van vroegere dagen behoort'.¹⁰

Zo positief werd er dus zelfs in 1856 door sommigen nog over de Biltse dranken gedacht. Later zullen we zien dat de medische wereld en de diverse overheden tegelijkertijd al waarschuwden tegen het middel, dat slachtoffers van hondenbeten zou weghouden van de 'reguliere gezondheidszorg', een argument dat we ook vandaag de dag nog tegenkomen als het gaat om praktijken van de alternatieve geneeskunde. Maar eerst gaan we na wie in dit geval de Biltse kwakzalvers waren.

^a K. Floor, Park Arenberg 25, 3731EN De Bilt.
Email: keesfloor@keesfloor.nl

De fabrikant

Wie de Biltse drank fabriceerde, bottelde en verkocht, wordt duidelijk uit advertenties in de Utrechtsche Courant, waaruit bleek dat de familie de Waal het product fabriceerde. Zo bevatte de krant van 20 augustus 1788 de volgende advertentie: 'Wordt geadverteerd dat bij Cornelis van Kooten, gewezen Knecht van Bart de Waal, aan de Bilt, die daar den tijd van meer dan zeven jaar gewoont heeft, en bij Huijbert van Onsenoort, Mr. Chirurgyn, beide wonende te Utrecht op de Wittevrouwenstraat, te bekomen zijn, alle Dranken voor de Beeten der Dolle Honden, tot dezelve prijs als die aan de Bilt verkogt worden; dezelve kunnen op de proef genomen worden, en zijn tegen die van de Bilt door kundige doktoren geëxamineert, en geen onderscheid daarin bevonden. De Brieven franco. Men presenteert den Armen voor niet te geryven mits op vertoon van briefje van wegens de Diaconie deezer Stad'. Een andere advertentie verscheen een half jaar later in de Utrechtsche Courant van 23 februari 1789: 'Werd bekend gemaakt dat er bij Jan de Waal te Linschoten, zoons zoon van Jan de Waal, aan de Bilth, werd uitgegeven: Dranken voor Menschen en Beesten die van Dolle Honden of Katten mogten gebeten of gekwetst zijn: welke Dranken zijn Groot-Vader wel 50 jaar heeft gemaakt en uitgegeven, en de Kunst aan hem heeft overgezet en geleerd'.

De Biltse remedie bleek dus terug te voeren op Jan de Waal (de oude). Hij was tweemaal getrouwd, had 21 kinderen, woonde in de Dorpsstraat te De Bilt en was naast producent van de 'berugte Biltse drank' tevens gerechtsbode, herbergier en landbouwer. Na zijn dood in 1752 werd hij als gerechtsbode opgevolgd door zijn zoon Gerrit, die vier jaar later overleed. Gerrit werd op zijn beurt opgevolgd door Bart, zoon van Jan en broer van Gerrit, die we reeds tegenkwamen in de eerste advertentie. Een derde zoon, Cornelis, was wagenmaker in de Dorpsstraat. Hij verkocht zijn boedel eind 1784 aan collega wagenmaker Jan Bos. Vermoedelijk werd het recht tot het exploiteren van de Biltse remedie mee verkocht; de door een dolle hond gebeten Biltenaar Hendrik van Woudenberg haalde daar namelijk in 1801 zijn drankje.

Sceptis

Rond het midden van de negentiende eeuw nam de sceptis over de effectiviteit van het Biltse drankje toe. Zo haalt Damsté een passage aan uit het in 1840 verschenen boek Reisoetmoetingen van Joachim Polsbroekerwoud en zijne vrienden van Vlerk (pseudoniem van B. Gewin). Tijdens een bezoek aan Frankrijk bijt een 'allervervaarlijkste bulhond' de hoofdpersoon in zijn arm. Na uitvoerig overleg of het om een hondsdolle hond zou gaan, vervolgt de tekst: 'Ik weet wel, dat ik nog niet dol ben', ging Pols voort, en zich vermannende, voegde hij er pijnlijk glimlachende bij 'en ik weet wel, dat ik er niet razend van zal worden; maar zou je hier nergens van die Biltse dranken kunnen krijgen? Dat kan toch nooit kwaad. Het viel evenwel den vrienden zeer moeilijk om aan dezen wens van Pols te voldoen, daar de gevraagde drank tot die soort van geheime geneesmiddelen behoort, wier uitwerking, volgens de verklaring der erfelijke

eigenaars, allerheilzaamst is, maar die zeker, indien men, aan de inspraak der algemeene menschevriendheid gehoor gevend, ze algemeen bekend maakte, die heilzame kracht zouden verliezen'. De schrijver nam de remedie kennelijk niet erg serieus.

Ook de overheid begon zich in die periode te roeren. Zo zond Minister Thorbecke van Binnenlandse Zaken in januari 1853 een circulaire aan alle Commissarissen des Konings met het verzoek deze door te sturen aan alle gemeentebesturen. In de circulaire werden zeven maatregelen aanbevolen tegen het ontstaan en de verspreiding van hondsdolheid, zoals het invoeren van een hondenbelasting. De aanschrijving vervolgt dan met:

'Nog moet ik ter Uwer kennis brengen, dat, volgens het oordeel van erkende deskundigen, de zoogenaamde Biltse drank als specifiek middel tegen dolle hondsbeet geen vertrouwen verdient; dat, bij alle verdachte, zelfs geringe verwondingen door honden, het onverwijld inroepen van de hulp eens deskundigen raadzaam is, en, in afwachting daarvan, het laten bloeden en reinigen der wonden met azijn, keukenzout-oplossingen en soortgelijke, door de voorzigtigheid wordt geboden'. In de correspondentie die aan de uitgave van de missive voorafging, veegden verscheidene medici de vloer aan met het Biltse wondermiddel. De medisch adviseur van de minister schreef: 'Het nut van den Biltse drank is hoogst twijfelachtig en het nog aanwezige vertrouwen, 't welk enkel op het geheim van dit middel gegrond is, moet weggenomen worden'.

Nadat een andere deskundige had geadviseerd de opmerking over de Biltse drank uit te breiden tot alle arcana, antwoordde de auteur van het concept van het ministeriële stuk: 'De waarschuwing dat men iedereen kwakzalver moet wantrouwen staat geenszins gelijk met de waarschuwing tegen een bepaald middel. De Biltse drank is zoodanig in het goede geloof des publieks ingedrongen, dat geen geneesheer bijna wordt gevonden, die zich tegen de aanwending zoude willen verzetten, al ware het slechts tot geruststelling of om naderhand het oordeel des publieks, bij eenen ongunstigen afloop zijner eigene behandeling, niet tegen zich te hebben; wat ik uit eigene ondervinding kan bevestigen. Eene waarschuwing der Hooge Regering en besturen is in staat dat geloof te doen wankelen en den geneesheer, in zijn verzet tegen de aanwending van dat middel, te ondersteunen'.

De Biltse drank was dus kennelijk bekender en meer geaccepteerd dan andere als geneeskrachtig verkochte drankjes en daardoor een grotere bedreiging voor de volksgezondheid, zodat er krachtiger stelling tegen genomen moest worden. De aanschrijvingen van de overheid vormden uiteraard een flinke tegenslag voor het Biltse wondermiddel. Het doek viel definitief nadat de Franse chemicus en bacterioloog Louis Pasteur een vaccin tegen hondsdolheid had ontwikkeld, waarmee hij in 1885 het leven redde van Joseph Meister, een negenjarig, met hondsdolheid besmet jongetje uit de Elzas. Toch een wonder dat het Biltse drankje meer dan een eeuw marktlieder was geweest onder de methoden en de geneeskrachtige drankjes tegen dolle hondsbeet.

Actualiteit

Het verhaal van de Biltse remedie is inmiddels niet meer actueel, al bevat het verscheidene elementen die we nog steeds in de actualiteit tegenkomen. Denk aan de angst dat patiënten die behandeld worden in het alternatieve circuit, de weg naar de reguliere geneeskunde niet of te laat vinden. Of aan het dilemma waarvoor een arts zich geplaatst ziet als een 'mondige patiënt' aandringt op een behandeling waarin de zorgverlener geen heil ziet. Verder nam men in Amsterdam kennelijk dus al in 1797 door het invoeren van een hondenbelasting een maatregel om de explosieve stijging van de zorgkosten in te dammen. En tenslotte: onder een belasting die eenmaal is ingevoerd, kom je niet zo makkelijk meer uit. Naast 'het kwartje van Kok' hebben we nu ook de hondenbelasting, die nog steeds wordt geheven, ook al is de dreiging van hondsdoelheid ruimschoots verleden tijd en blijkt de belasting niet effectief als middel om het aantal honden terug te dringen of beperkt te houden, zo men dat vandaag de dag nog zou willen.

Kader 1

Hondsdoelheid in Amsterdam 1750-1771

1. 2 Februari 1750: 'Monsr. Bouer, een kastenmaker, was door zijn hondje, dat plotseling dol was geworden, gebeten. De gevolgen bleven niet uit, want hij was eenige dagen later ook dol geworden en was ellendig gestorven. Ook andere huisgeenooten waren wellicht gebeten, maar die waren op 11 Februari nog wel en wij vernemen er verder niets meer van'.
2. Op 30 Mei 1751 werd 'met permissie van de Regeering', een kind, dat van een dollen hondt gebeten, en door vele doctoren voor ongeneeslijk verklaard was, 'gesmoort'.
3. 13 juli 1765: ... In dien tusschentijd zijn er op den Nieuwendijk een kruier en een kind 'rasend dol' gestorven, door den beet van een dollen hond. Op last van de Regeering was al het beddegoed, huisraad enz. getaxeerd en de waarde vergoed, waarna alles bij Zeeburg werd verbrand.
4. 28 Febr. 1771 'Is de portier van 't gasthuys, die van een dolle hondt gebeeten was, dat hij egter niet estimeerde, schoon hem andere mensen rieden daar voor die remedie van de Bildt te gebreyken, als een disparaat dol mens gestorven'.

Kader 2

Hondsdoelheid in De Bilt, 1801

'Woensdag den 23e December 1801, Is door den Chirurgijn Willem Mulder aan eenige Leeden van het Gemeente Bestuur kennis gegeven, dat hij ten huijse van Hendrik van Woudenberg alhier was ontbooden. en daar gekomen zijnde, gemelde Hendrik van Woudenberg had geëxamineerd en bevonden dat deeze persoon met benaauwdheid en watervrees was bezet, waarop hij aan gemelde H. van Woudenberg had gevraagd, of hij ook zomwijlen van een hond was gebeeten. Waarop H. Woudenberg had geandwoord dat hij voor eenige weken door den hond van Rijk van Vuuren was gebeeten geworden, doch dat hij daar voor een drank bij Jan Bos had gehaald welke drank hij ook had gebreyk, al 't welke den Chirurgijn deed besluiten dat Hendrik van Woudenberg door een dolle hond gebeeten was, en de beginzelen van die ziekte reets zich bij hem begonnen te openbaaren: warop beslooten is, dat men van dit

voorval aan den Hove kennis zoude geeven. Zijnde intusschen eenige personen geordonneert om bij H. van Woudenberg te waaken en te sorgen dat niemand eenige toegang tot hem had, tot voorkoming van alle besmetting welke daaruit zoude kunnen volgen. Voords is op den 24e December aan den Hove van dit voorval kennis gegeeven, waar op het hof heeft gecomiteert een Professor en een Doctoer, om de persoon van Hendrik van Woudenberg te examineeren, enzoodanig daarin te ordonneeren als zij zouden bevinden te behooren, welke Doctoer en Professor op dien zelfde middag aan de Bilt zijn gekoomen en Hendrik van Woudenberg hebben geëxamineerd, en het verrichten door het Gemeente Bestuur hebben goedgekeurd en wijders geordonneert. dat men op die wijze moest continueeren met behoorlijke wakers bij deeze persoon te stellen, en alle toegang van andere menschen moest beletten. Vervolgens is op den avond van dien zelfden dag, een Expresse van Utrecht aan den Chirurgijn alhier gesonden, met eenige medicamenten voor H. van Woudenberg welke door gemelde Professor en Doctoer waren verordineerd. Waarna Hendrik van Woudenberg op den 25e December 1801 des morgens tusschen tien en elf uren, aan de gevolgen van die Siekte is koomen te overlijden, 't welk dadelijk aan den Hove is bericht; warop des nademiddags, de meergemelde Professor en doctoer andermaal aan de Bilt zijn gekomen en 't Lijk van Hendrik van Woudenberg hebben bezichtigd, en voords geordonneert dat het zelve zoo spoedig als zijn konde moeste werden begraven, en vervolgens aan 't Gemeente Bestuur geordonneert welke goederen uit het huijs moesten worden weggedaan.

Zijnde den anderen dag den 26e het Lijk van H. van W. begraven met eenige goederen gespecificeert. Een Bed/ Een Peluw/ twee Kussens/ Een Catoene deeken/ Een wolle dito/ 2 Laakens/ 2 gordijnen/ Een linne Wambuis/ Een do do/ vier hemdrokken/ Een broek/ Een kamisool/ Een kulder/ 2 paar kousen/ Een zakdoek/ Een halsdoek/ 1 Schoorsteenval/ 1 Tafel/ twee stoelen/ Een trekpot/ drie theeopjes/ Een theebusjen/ Wijders is geformeert eene specificatie van onkosten, wegens voornoemde H. van Woudenberg gevallen, en is deeze specificatie, met eene Lysd der bovengemelde goederen, aan den Hove ingezonde, met verzoek dat een en ander door den Lande mogt werden vergoed en betaald'.

Noten

- 1 Stephanus Blankaart, Nieuw-lygende praktyk der Medicinen (Amsterdam 1696).
- 2 Jacob Bicker-Raye, Het dagboek van Jacob Bicker-Raye 1732-1772. F. Beijerinck en M.G. de Boer (eds), (Amsterdam 1935).
- 3 Bron: E-372, Collectie Geschiedenis Friese scheepvaart, Fries Scheepvaart Museum.
- 4 A. Graafhuis, "'Biltse drank'" gold als middel tegen rabies', Utrechts Nieuwsblad (Utrecht 19 november 1962) 4.
- 5 P.H. Damsté, 'Remedie tegen dollenhondsbeet, een Biltse specialiteit (3)', Maandblad van Oud-Utrecht (1945) december, 101-103.
- 6 W.F.H. Oldewelt, 'Het aalmoezeniersweeshuis', Jaarboek van het gezelschap Amstelodamum 69 (1969) 126-140, aldaar 129.
- 7 P.H. Damsté, 'Remedie tegen dollenhondsbeet, een Biltse specialiteit', Maandblad van Oud-Utrecht (1945) november en december, 82-84, 91-93 en 101-103.
- 8 P.H. Damsté, 'De Biltse drank tegen dollenhondsbeet', Jaarboekje Oud-Utrecht (1959) 121-138.
- 9 Archief Leeuwarder Courant, 15 maart 1766.
- 10 Damsté, 'Biltse drank' (n. 8).

REMEDIE,

Gebruikt by HYCKE BOTES, woonachtig tot
Fertwert, in Vrieland, en door Haar ingegeven
aan verscheidene MENSCHEN, die van
DULLE HONDEN, of andere BEESTEN
gebeeten of gequetst zyn.

Dezelve bestaat uyt deze volgende Kruyden:

De Bladeren of Kruyden hier van worden gebruykt.	{	<i>Wilde Kaarden.</i>
	{	<i>Honts-Ribbe.</i>
	{	<i>Wyn-rut.</i>
	{	<i>Averuit.</i>
	{	<i>Waal wortd.</i>
	{	<i>Steenruyt</i> , of anders <i>Duyfent-bladt</i> in de plaats.
	{	<i>Huyslook</i>
	{	<i>Wilde Kervell.</i>
	{	<i>Hanepoot</i> of <i>driebladt</i> genaamt.

Van deze Kruyden, neemt men min of meer, na dat men de Dranck grooter of kleinder gedenkt te maken: By voorbeela, men neemt van yeder van deze Kruyden een klein hantje vol, en indien een van deze Kruyden mochte manqueeren, dan neemt men van een ander wat meer, byzonder van de *Wilde-Kaarden*, of *Huyslook*. Dan doet men deze Kruyden, groen en versich zynde in een Vytel, of 't geen noch beter is, in een Mortier, en stoot die tot dat'er een Sap uytkomt, welk Sap men dan vermengt met zo veel Wyn-edik, dat men een part Sap, en byna twe parten Wyn edik neemt, en 't zelve wel onder malkander vermengt. Dit dan onder malkander vermengt zynde, zal men de Kruyden, en het vermengde Sp, door een Doek heen persen, en nemen daar van 6 ordinaire Lepels vol, die men dan met een Loodt fyne Theriakel allengskens daar onder zal vermengen.

Deze Remedie dusdanig gepræpareert, wordt in twee volgende dagen ingegeven, en wel in diervoegen: dat men 's avonds te voren vaste, en geen Spyle gebruyke, en dat men daar op 's morgens drie Lepels vol gepræpareert, als boven gemeld is, koudt inneme, en des anderen daags 's morgens weer op dezelve manier noch 3 Lepels vol gebruyke, na dat men 's avonds te voren ook insgelyks zal gevast hebben. Na het innemen 's morgens van deze Remedie, nach men wel een soopje Brandewyn, Jenever, of Anys water daar op gebruyken, en 's middags ook t'elkens wel matig eeten. Hier nede cyndigt deze cure, zo veel het inwendige betreft: doch de Wonde zelfs is men gewoon met Wyn edik uyt te wasschen, en zuiver te houden, bedekkende die daar na met een Pleister, *Diachylum cum Gummi*, genaamt.

Indien een Vrouwsperzoon gebeten zynde, deze Remedie zal gebruyken, moet niet wel zo veel Theriakel nemen, andersins is het zelfde: als mede indien het is voor een Jong Mensch of Kindt, dan zal men na de Jaren of na de gestelt heyt der Lichamen, zo wel van het eene als het ander minder quantiteyt nemen.

Deze zelfde Remedie wordt ook ingegeven aan Koeyen, Paerden en Honden, die voortz ongemak hebben, en wel op de manier, dat men aan de Koeyen een en een half loodt Theriakel, aan de Paerden een loodt, en aan een Windt Hondt een half loodt, doch een grote sware Hondt of Dogge ook een loodt geve, andersins het zelfde: en daer op aan die Beesten wat suyr Bier na het innemen van de Remedie geve te drinken.

NB. Deze Remedie wordt best, en met meeste Succes gebruykt, voor de negen dagen van het begin van het ongemak.